

В. В. Гнатчукздобувач кафедри теорії та історії держави і права,
ПВНЗ «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0008-1911-2340

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ПРИНЦИПІВ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Актуальність статті полягає в тому, що в юридичній літературі відсутня єдність поглядів щодо оцінки ролі та місця принципів правозастосування у вітчизняній правовій системі. З одного боку у правознавців не викликає сумніву, що правозастосовні принципи відіграють важливу роль у правовому житті суспільства, активно впливають на процеси формування права, правозастосовну діяльність, правореалізацію. А з іншого боку, дослідження важливості та актуальності використання правозастосовних принципів у правотворчій та правозастосовній практиці як однієї з необхідних умов поліпшення якості нормативно-правових і правозастосовних актів мають фрагментарний характер та не інтегровані у цілісне наукове знання. Мета статті полягає у дослідженні ролі та місця принципів правозастосування у правовій системі України. В статті проаналізований зміст та визначено особливу роль і місце правозастосовних принципів в українській правовій системі. Обґрунтовано, що, цінність принципів правозастосування як системного утворення динамічної функціональної частини правової системи України характеризується складною структурною будовою, що забезпечує досягнення ефективної мети механізму правозастосування. Зроблено висновок, що у принципах права синтезується світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права. Зокрема, еволюція права походить від ідей до норм, потім через реалізацію норм – до суспільної практики. Саме починаючи з появи ідей, а ідея досить часто формується у вигляді правового принципу, принцип визначає, направляє розвиток права. Зокрема, особиста недоторканість людини виникла в якості правової ідеї. Оскільки ця ідея мала досить важливий, загальний характер (торкалася не приватного випадку, а загальної ситуації), її можна вважати правовим принципом. Таким чином, принципи правозастосування у системі принципів права України передбачають зв'язок теорії та практики, взаємодію внутрішнього та зовнішнього, суб'єктивного та об'єктивного, механізмом соціального управління, механізмом правового регулювання та правореалізації.

Ключові слова: загальні принципи права, правозастосування, правозастосовна діяльність, правореалізація, правова система України, принципи правозастосування.

Постановка проблеми. В юридичній літературі відсутня єдність поглядів щодо оцінки ролі та місця принципів правозастосування у вітчизняній правовій системі. З одного боку у правознавців не викликає сумніву, що правозастосовні принципи відіграють важливу роль у правовому житті суспільства, активно впливають на процеси формування права, правозастосовну діяльність, правореалізацію. А з іншого боку, дослідження важливості та актуальності використання правозастосовних принципів у правотворчій та правозастосовній практиці як однієї з необхідних умов поліпшення якості нормативно-правових і правозастосовних актів мають фрагментарний

характер та не інтегровані у цілісне наукове знання.

Аналіз досліджень і публікацій. Основою написання даної статті стали праці науковців, які досліджували окремі аспекти застосування та реалізації права, зокрема М. Братасюк, С. Головатого, А. Дайсі, Т. Дідич, С. Задорожної, М. Козюбри, А. Перепелюк, О. Петришина, С. Погребняк, О. Скакун, І. Сквірського, Б. Тамаґа та інших.

Мета статті полягає у дослідженні ролі та місця принципів правозастосування у правовій системі України.

Результати дослідження. На сьогоднішній день склалося декілька підходів до визна-

чення поняття «загальні принципи права». М. Козюбра говорить, що під загальними принципами права потрібно розуміти вихідні основи, які можуть отримувати, а можуть і не отримувати своєї безпосередньої фіксації в рамках нормативного правових актів. При цьому науковець наголошує на тому, що принцип права є не просто ідеями теоретичного характеру, які існують у правосвідомості окремо взятих індивідів [8, с. 6-7]. С. Погребняк зазначає, що загальні принципи права забезпечують основу для застосування та тлумачення нормативних приписів, визначають порядок нормотворчості та й взагалі виступають фундаментом формування права [11, с. 21].

Цікавим та лаконічним є підхід М. Братасюк як відмічає, що загальні принципи права є цінностями загальнолюдського масштабу, а відповідно виступають уособленням юридичних ідеалів [2, с. 64]. Змістовною специфікою вирізняється визначення, що було запропоноване С. Задорожною, яка зазначає, що принципи права являють собою логічно обумовлені правила, спільні юридичні поняття, техніко-юридичні принципи, які отримують своє застосування в рамках діяльності із застосування та/або тлумачення норм національного та міжнародного права [7, с. 50].

Необхідно зазначити, що можливість використання доктринальних положень у правозастосовній практиці впливає із самої природи, сутності феномену правової доктрини, що має теоретично-прикладний характер.

Правова доктрина, що значною мірою визначає місце принципів правозастосування у правовій системі України, є не просто «сукупністю (системою) наук, знань про певне правове явище» [17, с. 275], «систематизованим вченням про право, логічно зв'язана система положень щодо правових інститутів, правовідносин, законодавства, законності і т.п.» [15, с. 44], а важливим і невід'ємним елементом системи правового регулювання суспільних відносин. Вона становить теоретичну основу, базу державної політики у сфері юридичного регулювання, зокрема, в аспекті розвитку, вдосконалення законодавства, вирішення проблем, які виникають у практиці правозастосування (наприклад, прогалини у праві). Ідеологію правозастосування можливо розуміти як сукупність ідей, поглядів на те, як повинні застосовуватись норми права. Саме ідеологія правозастосування визначає, які цінності реалізуються в названому процесі. До цінностей слід віднести

принципи, які утверджуються в процесі застосування права. Звідси впливає значущість забезпечення відповідності процесу правозастосування сутнісними вимогами якості правосуддя та основних принципів права.

Найявний ступінь універсальності правових принципів, на слушну думку дослідниці І. Баховської, зумовлює їх конкретизацію у контексті правозастосування відповідно до регіональних чи національних правових традицій, особливостей правової системи та сфери відносин, що регулюються. Статут Міжнародного Суду, згідно зі ст. 38, оперує категорією загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями, які характерні лише для держав із демократичною і гуманістичною орієнтацією. При цьому буває досить важко з'ясувати, про які принципи йдеться: про принципи права, які визнаються усіма націями, більшістю держав, групою держав з демократичним режимом, чи про інші. Водночас прогресивна правова думка сформулювала такі загальні засади, які не можуть реалізуватися незалежно від принципів організації і функціонування всієї соціальної системи, включаючи й правову [1, с. 15]

До них належать принципи гуманізму, демократизму, справедливості, свободи, рівноправності та ін., тобто ті, без яких право не може функціонувати. Кожен із них знаходить свій вияв як у системі права у цілому, так і в окремих його галузях та інститутах.

Принцип гуманізму – одна з найважливіших ціннісних характеристик цивілізованого суспільства. Саме він є критерієм прогресивності соціальних інститутів та визнає благо людини, його право на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей. Ідеї гуманізму мають загальнолюдський (загальноцивілізаційний) характер, та у праві прояв принципу гуманізму означає закріплення у правових формах відносин між людиною, державою і суспільством. Принцип гуманізму визнання цінності людської особистості, невід'ємності її прав і свобод, поважання її гідності, захисту від свавільного втручання у сферу особистого життя. Своє втілення принцип гуманізму у праві знаходить у низці нормативних положень різноманітної галузевої належності [4, с. 157].

Принцип верховенства права є одним із провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної, правової держави. Своє втілення принцип верховенства права у праві знаходить в ідеї справедливості, рівності, свободи і гуманізму.

Крім того, формує відповідну правову систему і визначає ті умови, що дають змогу перетворити цю ідею на реальність Там він є, на думку відомого дослідника цієї тематики Б. Таманаги [16, с. 11], «виключним і легітимуючим політичним ідеалом», який поступово поширюється на весь сьогodнішній світ, покликаний якісно змінити як основоположні засади, так і практичний складник системи правового регулювання суспільних відносин у напрямі загальновищарних гуманітарних цінностей та критеріїв соціальної ефективності.

Сьогodні принцип верховенства права розглядається, на думку О. Петришина, у двох аспектах: по-перше, у широкому значенні – як принцип правової організації державної влади у суспільстві, так би мовити, у сенсі «верховенства права над державою»; по-друге, у вузькому розумінні, а саме у контексті співвідношення однорідних правових категорій – права та закону в системі регулювання суспільних відносин, їх ролі та місця в забезпеченні правопорядку, тобто у сенсі «верховенства права над законом». Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, що закріплює визнання та дію принципу верховенства права і роз'яснює відповідно до цього його зміст. Спеціальний підхід до розуміння принципу верховенства права дає змогу розглядати питання панування права в суспільних відносинах і більш загальні проблеми організації державної влади як відносно самостійні, сконцентрувати увагу правознавців на власне правовій складовій як першій, так і другій проблематики, зокрема ролі судових органів як остаточного арбітра з правових питань, насамперед щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [10, с. 24–25].

На думку одного з творців доктрини верховенства права А. Дайсі, цей принцип ґрунтується на визнанні та беззастережному сприйнятті найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав і свобод, які є «основою, а не результатом права країни», а правила, що лежать в основі конституційного кодексу, є «не джерелом, а наслідком прав осіб» [5, с. 522, 527].

Принцип демократизму виявляється у тому, що право та законодавство виражають волю народу, волю всіх і кожного. Прояв принципу демократизму відбувається через форми народовладдя: безпосередню та представницьку демократію, тому в праві він проявляється шляхом закріплення в нормах правового становища людини, порядку участі народу у формуванні органів державної влади, у здійсненні право-

вої політики, у створенні й удосконаленні законодавства; крім того, принцип демократизму поєднує та взаємопов'язує два аспекти: внутрішньодержавний та міжнародно-правовий. Принцип рівності виражається у рівності правового становища всіх перед законом, наявності рівних загальногромадянських прав і обов'язків, рівному захисті перед судом незалежно від національної, статевої, релігійної належності, походження, місця мешкання, посадового стану та інших обставин. Утворення об'єктивних зв'язків і відносин Г. Гегель обґрунтував формальну, правову рівність людей: люди рівні саме як вільні особистості, рівні в однаковому праві на приватну власність, але не в розмірі володіння власністю. Вимога ж рівності в розподілі майна розцінюється ним як нерозумна точка зору [3, с. 28].

Відтак, саме у принципах права отримує відображення рівень розвитку різних сфер суспільних відносин безпосередньо пов'язаних із виробленням та імплементацією правозастосовних принципів, а саме економічної, політичної, ідеологічної, соціальної та ін.; у них відтворюються сутність і соціальна природа права, закономірності його розвитку, застосування та функціонування; для принципів правозастосування характерним є взаємозв'язок з іншими соціальними регуляторами.

Можемо констатувати, що у сфері сучасної української загальнотеоретичної юриспруденції вдалося подолати світоглядно-філософський монізм; відбулася плюралізація філософсько-правових підходів і концепцій. До головних принципів, які визначають місце та роль правозастосування у правовій системі України, належать: антропологічний, аксіологічний, комунікативний, дедуктивний.

Антропологічний принцип виявляється у тому, що саме людина стає центральним об'єктом та метою правозастосування, а її природні правові властивості та закономірності їх державно-юридичного забезпечення поступово перетворюються на найважливішу складову правової системи. Також помітно актуалізується використання персоналістичного підходу. З позицій цих підходів можливе застосування положень суміжних гуманітарних наук – етики, психології, соціології [18, с. 69–70].

Солідаризуємось із позицією А. Перепелюк у тому, що антропологічний принцип робить ефективнішою вітчизняну правову систему, адже правозастосування є творчою, інтелектуальною діяльністю, тому вихідним елементом

механізму правозастосування ми вважаємо саме правозастосовного суб'єкта. Ефективність застосування права, перебіг всього складного процесу реалізації об'єктивного права, значною мірою, залежить від суб'єктивного фактору, що не можливо оминути в дослідженні, особливо враховуючи урізноманітнення кола суб'єктів правозастосування. Особливого значення в порівнянні з іншими формами правореалізації займає правозастосування, адже є головним інструментом, засобом задоволення потреб людини, соціальних спільнот та суспільства в цілому [9, с. 58].

Широкого застосування у сучасній теорії правозастосування набув аксіологічний принцип, який в силу неоднорідності і наявності трьох рівнів (філософський, психолого-антропологічний, оцінний) є проміжним між філософським та науковим [13, с. 16].

Зазначений принцип праворозуміння є доволі актуальним, адже відбувається активний процес реформування в усіх сферах суспільного життя, що також не може оминути правозастосовну діяльність, тому на наше глибоке переконання саме час звернути увагу на цінності, важливості правозастосування, його глибокого впливу на розвиток правової системи сучасності. Аксіологічний принцип правозастосування спирається на існуючі суспільні ідеї, цінності і дає можливість з'ясувати якості та властивості праводержавних явищ і процесів, здатних задовольнити потреби окремої особи і певного суспільства, а також ідеї та спонукання у вигляді норми та ідеалу [14, с. 16]. Аксіологічний принцип, який застосовується в процесі дослідження правових явищ, пов'язаний із вивченням цих явищ як особливої соціальної цінності, а також з характеристикою значення досліджуваних явищ [6, с. 166–167].

Комунікативний принцип правозастосування, який обґрунтовує розуміння права та держави як засобів взаємодії (комунікації) осіб, що відображається через певні поняття й існує в системі форм права та держави; суб'єктів сприйняття та інтерпретації права та державної влади; взаємодії суб'єктів правовідносин з їх правами (уповноважена) сторона і обов'язками (зобов'язана сторона) [13, с. 17]. Оскільки правозастосування знаходить свій вираз саме в правовідносинах, де суб'єкти перебувають не в рівному, а в підпорядкованому положенні по відношенню один до одного, де змістом цих відносин є кореспондуючі один одному права та обов'язки, комунікативний підхід підкреслює

залежність механізму правозастосування від особливостей взаємодії (комунікації) суб'єктів застосування права.

Головною вимогою правозастосування є досягнення справедливості як метафізичної цінності, яка позитивована у відповідному принципі (справедливості) та є запорукою ефективного застосування права (реалізації). Справедливість – це перша чеснота суспільних інститутів, так само як істина – перша чеснота систем мислення [12, с. 19].

Таким чином, на завершення слід підкреслити, що місце принципів правозастосування у системі принципів права України визначається через виконання ними системної ролі у процесі творення суспільного порядку. Принципи правозастосування охоплюють всю правову матерію — і ідеї, і норми, і відносини, а також надають їй логічності, послідовності, збалансованості.

У принципах права синтезується світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права. Зокрема, еволюція права походить від ідей до норм, потім через реалізацію норм — до суспільної практики. Саме починаючи з появи ідей, а ідея досить часто формується у вигляді правового принципу, принцип визначає, направляє розвиток права. Зокрема, особиста недоторканість людини виникла в якості правової ідеї. Оскільки ця ідея мала досить важливий, загальний характер (торкалася не приватного випадку, а загальної ситуації), її можна вважати правовим принципом.

Висновки. Таким чином, принципи правозастосування у системі принципів права України передбачають зв'язок теорії та практики, взаємодію внутрішнього та зовнішнього, суб'єктивного та об'єктивного, механізмом соціального управління, механізмом правового регулювання та правореалізації.

Список використаної літератури:

1. Бахновська І.П. Сова Ю. В. Загальнолюдські принципи права як універсальні нормативні засади. *Право України*. № 4. 2020. С. 14-17.
2. Братасюк М. Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. *Філософські та методологічні права* 2016. № 1 (11). С. 60-71.
3. Гегель Г.В. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 33с.
4. Головатий С. Верховенство права (пра-

- вовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184. URL : https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovathy_RoL.pdf
5. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. *Анатомія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права*. 2008. 678 с.
 6. Дідич Т. О. Ціннісний вимір правоутворення у сучасному правовому світогляді. *Альманах права. Правовий світогляд: людина і право*. Київ. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Випуск 5. С. 165-170.
 7. Задорожна С. М. Природно-правовий характер принципів міжнародного права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Випуск 660. Правознавство. С. 49-56.
 8. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів. *Наукові записки. Том 26. Юридичні науки*. Київ.: КМ Академія, 2004. С. 3-9.
 9. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загально-теоретичний аспект). Дис. на здобуття наукового ступеня канд. юридичних наук. Київ. 2016. 224 с.
 10. Петришин О.В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24–34
 11. Погребняк С. П. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 14-25.
 12. Ролз Дж. Теорія справедливості. *Новосибирськ : Изд-во Новосибирского ун-та*, 1995. 535 с.
 13. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : [підручник]. [4-е вид., доп. і перероб.]. Київ. : Алерта, 2013. 524 с.
 14. Сквірський І. О. Теорія і практика громадського контролю у публічному управлінні: адміністративно-правові дослідження : [монографія]. Харків : НикаНова, 2013. 428 с.
 15. Словарь терминов по теории государства и права. [под ред. Н. И. Панова]. Харьков, 1997. 165 с.
 16. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ : Києво-Могилян. акад., 2007. 208 с
 17. *Юридична енциклопедія: В 6 т.* [редкол.: Ю. С. Шемшеченко та ін.]. Київ.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 744 с.
 18. *Юридична наука незалежної України* / [упоряд.: В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко]. 2005. 944 с.

Gnatchuk V. V. The role and place of the principles of law enforcement in the domestic legal system

The relevance of the article lies in the fact that there is no unity of opinion in the legal literature regarding the assessment of the role and place of the principles of law enforcement in the domestic legal system. On the one hand, legal scholars have no doubt that law enforcement principles play an important role in the legal life of society, actively influence the processes of law formation, law enforcement activities, and law enforcement. On the other hand, studies of the importance and relevance of the use of law-enforcement principles in law-making and law-enforcement practice as one of the necessary conditions for improving the quality of regulatory and law-enforcement acts have a fragmentary nature and are not integrated into a coherent scientific knowledge. The purpose of the article is to study the role and place of the principles of law enforcement in the legal system of Ukraine. The article analyzes the content and defines the special role and place of law enforcement principles in the Ukrainian legal system. It is substantiated that the value of the principles of law enforcement as a systemic formation of a dynamic functional part of the legal system of Ukraine is characterized by a complex structural structure that ensures the achievement of the effective goal of the law enforcement mechanism. It is concluded that the world experience of the development of law, the experience of civilization is synthesized in the principles of law. Principles play the role of guidelines in the formation of law. In particular, the evolution of law comes from ideas to norms, then, through the implementation of norms, to social practice. Starting with the emergence of ideas, and the idea is quite often formed in the form of a legal principle, the principle determines and directs the development of law. In particular, the personal inviolability of a person arose as a legal idea. Since this idea had a rather important, general character (it concerned not a private case, but a general situation), it can be considered a legal principle. Thus, the principles of law enforcement in the system of legal principles of Ukraine provide for the connection of theory and practice, the interaction of internal and external, subjective and objective, the mechanism of social management, the mechanism of legal regulation and law enforcement.

Key words: *general principles of law, law enforcement, law enforcement activity, law enforcement, legal system of Ukraine, principles of law enforcement.*